

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2025

STOCKHOLM 2025

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm 2025

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

vittherhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-68-6, ISSN 0083-6796

Italgraf Media, 2025

INNEHÅLL

- 7 Preses hälsningstal
- 11 År 2025 tilldelade medaljer och priser

MINNESORD

- 19 Gunnar Eriksson
- 25 Jan Svartvik

FÖREDRAG

- 37 Hans Kronning: *Om villkorskonstruktioner*
- 55 Frederick Whitling: *Kungen som grävde. Gustaf VI Adolf som arkeolog och kulturmecenat*
- 69 Gunnar Bjursell: *Den kulturella hjärnan*
- 85 Heikki Pihlajamäki: *Kolonialismen och den europeiska rättens första globalisering 1500–1800*
- 97 Gunnel Cederlöf: *Migrationsströmmar, kapital och tillfälligheter. Indien och Skandinavien under den industriella vändningen*
- 121 Anna Larsdotter: *Rettigska samlingarna*
- 143 Jenny Andersson: *Marknadsrevolution uppifrån och nerifrån*

- 157 Susanne Thedéen: *Framtiden och forskningen. Aktuella frågor på Riksantikvarieämbetet*
- 169 Mohammad Fazlhashemi: *Hoten mot den akademiska friheten*
- 179 Torun Lindholm Öjmyr: *Hur kan vi motverka kunskapsresistens?*

ÅRSBERÄTTELSE, FÖRTECKNINGAR ÖVER LEDAMÖTER,
AKADEMIFORSKARE OCH PERSONAL

- 193 Ständige sekreterarens årsberättelse
- 199 Vitterhetsakademiens kulturfastigheter
- 211 Årsberättelser från vissa forskningsföretag m.m.
- 223 Publikationer utgivna 21.3.2024–20.3.2025
- 225 Alfabetisk förteckning över Akademiens ledamöter
- 242 Akademiens ledamöter i invalsordning
- 245 Ledamöternas fördelning på klasser
- 247 Avlidna ledamöter 21.3.2024–20.3.2025
- 248 Akademiens utskott och nämnder
- 254 Vitterhetsakademiens akademiforskare
- 255 Akademiens personal

MOHAMMAD FAZLHASHEMI

Hoten mot den akademiska friheten

AKADEMIERNAS KOMMITTÉ FÖR MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER (AKMR) grundades 1995 och består av representanter från Kungl. Vetenskapsakademien (två representanter), Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (två representanter), Svenska Akademien (en representant) och Sveriges unga akademi (en representant). Kommittén har till uppdrag att bevaka hur grundläggande rättigheter efterlevs vad gäller forskares situation och forskningens frihet i Sverige och i utlandet. Kommitténs arbete är baserat på internationella konventioner som värnar om grundläggande mänskliga fri- och rättigheter, till exempel FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och andra grundläggande människorättsinstrument. En central del av AKMR:s arbete går ut på att bevaka och uppmärksamma fall där akademiker och forskare runt om i världen utsätts för olika former av rättsövergrepp, exempelvis fängelsestraff, tortyr eller olika slags repressalier eller trakasserier, på grund av sitt akademiska arbete.

AKMR tillhör det internationella akademinätverket *The International Human Rights Network of Academic and Scholarly Societies*. Nätverket uppmärksammar kommittén på fall där akademikers mänskliga rättigheter har kränkts. Det är genom detta nätverk som kommittén får kännedom om att akademiker, forskare, jurister, läkare med flera har

fängslats på oklara grunder eller under sin fängelsevistelse utsatts för olika former av restriktioner som inskränker deras mänskliga rättigheter. Dit hör exempelvis att de nekas sjukvård, tillgång till mediciner och kontakt med advokat och familj, liksom att politiska fångar hålls fängslade med kriminella. Kommittén arbetar bland annat genom att skriva brev till berörda statschefer och myndigheter i de aktuella länderna och skrivelser till de berörda ländernas diplomatiska beskickningar i Sverige. I en del fall har ledamöter från kommittén medverkat i offentliga manifestationer som uppmärksammar enskilda akademikers situation.

Alltsedan starten har kommittén bevakat situationen för många akademiker som utsatts för olika former av människorättsbrott. I en del fall har kommitténs arbete gett resultat och akademiker har släppts fria. Andra gånger har ansträngningarna inte gett något önskvärt resultat. Ett sådant fall, som har beröring med Sverige, gäller den iransk-svenske forskaren och läkaren Ahmad Reza Jalali som har varit frihetsberövad sedan 2016. Han var inbjuden till en konferens i Iran där han greps och anklagades för spioneri för främmande makt, Israel, och dömdes till döden. Kommitténs och andra aktörers, däribland den svenska regeringens, ansträngningar att få ut honom ur fängelset har hittills varit fruktlösa. Ett litet hopp väcktes när den svenske EU-tjänstemannen Johan Floderus, som under en turistresa i april 2022 greps i Iran anklagad för spioneri för Israel, skulle utväxlas mot den för människorättsbrott livstidsdömde iraniern Hamid Noury. Den senare var dömd för människorättsbrott begångna i Iran under 1980-talet – delaktighet i massavrättning av politiska fångar – i både tingsrätten och hovrätten. Noury satt fängslad i Sverige sedan november 2019. Förhoppningarna grusades dock när det visade sig att Iran vägrade inkludera Jalali i fångutväxlingen, som ägde rum den 15 juni 2024. I skrivande stund befinner sig Jalali alltjämt i fängsligt förvar med en dödsdom hängande över sig.

Vad är akademisk frihet?

Innan vi går vidare bör vi klarlägga vad som åsyftas med akademisk frihet och var gränsen går för denna frihet. Några av de centrala punkterna i den akademiska friheten, som har sammanställts i ett dokument framtaget av AKMR, är att forskare fritt och utan risk för repressalier ska kunna välja vetenskapliga frågor att undersöka.¹ De ska ha rätt att fritt välja vilka vetenskapliga frågor som ska ställas, liksom rätt att fritt välja de metoder som de anser lämpligast och att använda dem för att besvara sina frågor. I den akademiska friheten ingår också att forskare har rätt att fritt söka och ta del av information, sökbar och tillgänglig, och fritt kan välja via vilka kanaler forskningsresultaten ska publiceras och kommuniceras. Den akademiska friheten innebär också rätten att avvisa vetenskapligt ovidkommande lojalitetskrav, såsom hänsyn till nationella, politiska, ideologiska, religiösa eller kommersiella intressen.

Centralt för den akademiska friheten är att forskning och högre utbildning organiseras i miljöer som är bäst lämpade för dessa ändamål, det vill säga lärosäten och institut som i sin tur ska ha omfattande institutionell autonomi gentemot makthavare och det omgivande samhället. Ett komplement till den institutionella autonomi är kollegialt styre av dessa institutioner, eftersom det är en förutsättning för att beslut som fattas främjar forskning och undervisning.

Den akademiska friheten är inte total och obegränsad. Akademikers verksamhet omges av berättigade begränsningar. Forskare kan inte göra precis vad de vill, utan måste följa forskningsetiska regler och överväganden. De är i likhet med andra samhällsmedborgare bundna av de lagar och regler som styr deras verksamhet. Den akademiska friheten innebär inte heller att akademiker och forskare slipper kritisk granskning av sin forskning. De ska vara beredda på att bli granskade och vara tydliga med de metoder de har använt samt vara transparenta när det gäller vilket källmaterial deras forskning bygger på. Att utifrån ett vetenskapligt perspektiv rikta kritik mot eller till och med underkänna forskningsresultat

eller forskningsmetoder är följaktligen inte någon inskränkning av den akademiska friheten utan en del av den akademiska verksamheten.

Att i egenskap av forskningsfinansierare neka forskare eller forskargrupper resurser för forskning utifrån vetenskapliga överväganden är inte heller att betrakta som en inskränkning av den akademiska friheten. Det kan till exempel röra sig om forskningsprojekt som har nekats finansiering på grund av etiska överväganden. Detsamma gäller styrning av forskning och högre utbildning som finansieras med offentliga medel där staten gör legitima prioriteringar utifrån det allmänna bästa och akuta samhällsliga behov. Ett sätt att värna om den akademiska friheten är att det vetenskapliga samfundet ges stort inflytande över beslut om finansiering och forskning och högre utbildning.

Den akademiska friheten angrips

Gemensamt för alla fall som AKMR har bevakat sedan mitten av 1990-talet är att de akademiker vars situation har uppmärksamats har varit verksamma i diktaturer. Att diktaturer kränker mänskliga rättigheter är inte förvånande, eftersom det ingår i deras idé att bryta mot internationella konventioner som värnar dessa grundläggande rättigheter. Det kommer dock oroande rapporter som visar att tillståndet i världen håller på att försämrans. Detta sker i snabb takt när populistiska krafter vinner politisk mark runt om i världen, även i demokratier. Den regelbaserade världsordningen som har varit rådande alltsedan andra världskrigets slut håller på att luckras upp i allt snabbare takt och en maktbaserad ordning – en ordning enligt vilken den som har makten också har rätten på sin sida – håller på att bli det nya normaltillståndet i världen.

I sin senaste rapport från mars 2025 skriver V-Dem-institutet vid Göteborgs universitet att demokratin i världen är på tydlig tillbakagång.² Antalet demokratier minskar samtidigt som antalet autokratiska länder ökar. Rapporten visar att 45 länder går i autokratisk riktning. Ett tydligt mönster i utvecklingen mot autokratiska styren är den ökade desinformation, där sociala medier används på ett systematiskt sätt för att sprida

så kallade alternativa sanningar och konspirationsteorier. Sådana kampanjer leder inte så sällan till en djup polarisering i samhället, som i sin tur utmynnar i demonisering av motståndare som utmålas som nationens fiender. Ytterligare ett känt mönster är att autokratiska styren ställer krav på lojalitet gentemot statsmakten och dess ideologi även om det sker till priset av att demokratins grundprinciper överges.

Denna utveckling hotar inte bara demokratins ställning i världen, den är i lika hög grad ett hot mot den akademiska friheten. Autokratiska regimer har en tendens att inskränka den akademiska friheten eftersom den ses som ett hot mot deras maktställning. Dessa regimer agerar på flera sätt, däribland med drastiska nedskärningar i forskningsanslag inom områden som de finner ”olämpliga”. Det senaste exemplet är utvecklingen i USA, där regeringen har publicerat listor över rödflaggade ord och begrepp som forskarna inte får befatta sig med eller använda i ansökningar till federala forskningsfinansiärer eller i presentationer om forskningens innehåll.³ Amerikanska myndigheter har skurit ner anslagen för många forskningsinstitut och stoppat utbetalningar till hundratal pågående forskningsprojekt som handlar om mångfald, jämställdhet eller inkludering.⁴ En direkt konsekvens av dessa beslut är att många forskare har tvingats avbryta sin forskning och blivit arbetslösa.

Den senaste utvecklingen i USA har väckt starka reaktioner i världens demokratier. Den europeiska federationen av akademier för vetenskap och humaniora (ALLEA) – som representerar närmare sextio akademier från cirka fyrtio länder i och utanför EU – har uttryckt djup oro över de eskalerande hoten mot den akademiska friheten i USA. Det gäller framför allt de exekutiva order som fryser miljarder i federala forskningsanslag och den censur kring ämnen som klimatförändringar och kön som har tvingat många amerikanska vetenskapsmyndigheter och forskningsorganisationer att abrupt avbryta normala verksamheter. Enligt ALLEA handlar det om repressiva åtgärder som genomdrivs med hjälp av finansieringsrestriktioner, lagstiftningskontroll eller institutionellt ingripande. ALLEA klassar dessa åtgärder som censur och politisk un-

dertryckning av språk, forskningsämnen och metoder. Det är emellertid inte bara amerikanska akademiker, lärosäten och forskningsinstitut som drabbas av dessa åtgärder. Eftersom forskningen har en global natur och amerikanska forskare har haft ett nära samarbete med forskar- och vetenskapssamhället över hela världen komprometteras vetenskapliga och akademiska strävanden på ett fundamentalt sätt på en global nivå, slår ALLEA fast i sitt uttalande.⁵

Angreppen mot den akademiska friheten sker på olika nivåer. De mest flagranta förfaringssätten är fängslanden, trakasserier och repressalier av olika slag som drabbar akademiker verksamma i totalitära stater. Även i demokratier har vi kunnat bevittna olika former av angrepp riktade mot enskilda forskare, forskargrupper eller forskningsinstitut. Akademiker utsätts för hot, hat, karaktärsdåd, misskreditering, ryktesspridning och desinformationskampanjer på sociala medier med mera i syfte att skrämja, tysta eller tvinga dem att inte befatta sig med vissa forskningsfrågor eller -områden. Sådana angrepp kommer från stater, organisationer, anti-vetenskapliga grupper, enskilda forskare och andra individer inom eller utanför landet. Akademiker utsätts allt oftare för trakasserier och personlig förföljelse som även kan drabba deras familjemedlemmar. Det förekommer även direkta aggressiva konfrontationer på arbetsplatser eller andra platser med extremister som inte gillar deras forskning. Dessa hot kan också vara fysiska hot till liv och hälsa, riktade mot akademiker själva eller deras närstående.

Hoten mot den akademiska friheten kan också komma inifrån akademien. Det har förekommit ideologiskt motiverad intolerans från enskilda akademiker och studenter som har genomfört aktioner mot forskare, lärare och gästföreläsare. Ett tydligt bevis på denna intolerans är spridningen av den så kallade cancelkulturen inom akademien, som har inneburit att utsatta forskare utesluts från offentliga akademiska arenor eller mediala sammanhang. I en studie som genomfördes av Nationella sekretariatet för genusforskning vid Göteborgs universitet anger 39 procent eller fyra av tio forskare och universitetslärare att de utsatts för

hot, hat och trakasserier i jobbet. Bland de utsatta anger 17 procent av kvinnorna och 16 procent av männen att de har funderat på att lämna akademien. Studien gjordes tillsammans med fackförbundet Sveriges universitetslärare och forskare (SULF) och Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF). Den bygger på en enkät som 2 995 SULF-medlemmar besvarat. Studien visar att många drabbade har funderat på att byta jobb, låtit bli att uttala sig i egenskap av forskare eller låtit bli att presentera sina forskningsresultat, censurerat sig själva eller bytt forskningsområde eller undervisningsområde. En del uppger att de har avskräckts från att engagera sig i vissa frågor eller påverkats att ändra beslut. 409 av de svarande uppgav att förövarna varit studenter, och två av tio svarade att förövaren var en kollega.⁶ Sammantaget har hoten, hatet och trakasserierna lett till stark oro, rädsla, stress och existentiell ohälsa hos de utsatta akademikerna.

Hoten kommer också från politiskt håll då politiska aktörer misstänkliggör enskilda forskare eller forskningsinriktningar som de stämplar som politiserade eller ideologiproducerande. Den främsta anledningen till detta är att forskningen i fråga inte gillas eller inte bekräftar dessa politikernas ideologiska världsbild.

Ett annat hot mot den akademiska friheten är att politiker och forskningsfinansiärer lägger ett kortsiktigt och snävt nyttoperspektiv på forskningen. Den forskning som ger omedelbar avkastning premieras, medan den långsiktiga grundforskningen och den allmänna kunskapsuppbyggnaden får träda tillbaka.

Svenska lärosäten står i egenskap av myndigheter i ett lydnadsförhållande till regeringen. Statsvetare har betonat att detta förhållande innebär ett mycket svagt skydd för den institutionella akademiska friheten.⁷ Denna oro framkommer på ett tydligt sätt hos svenska akademiker. I en nyligen genomförd enkät utpekade svenska forskare och lärare politisk styrning som det främsta hotet mot den akademiska friheten.

Den fria forskningen har spelat stor roll i mänsklighetens historia. Tack vare denna forskning har mänskligheten gjort ofantliga framsteg

inom olika områden. Teknisk, naturvetenskaplig, medicinsk, samhällsvetenskaplig, humanistisk, teologisk och konstnärlig forskning har hjälpt mänskligheten med allt från upptäckten av livräddande mediciner till revolutionerande teknisk utveckling. Den har också hjälpt mänskligheten att förstå sig själv, sitt historiska och kulturella arv samt mänskliga samhällens funktionssätt, både i nuet och i vår historia, på ett bättre sätt. Den har också bidragit till demokratins och rättsstatens uppbyggnad och upprätthållande.

Det ligger i den fria forskningens natur att utmana, problematisera och ifrågasätta politiska och ideologiska föreställningar eller religiösa dogmer som hållits för sanna. Detta har lett till att den fria akademiska forskningen har uppfattats som ett hot mot totalitära och autokratiska maktavare och deras politiska strukturer. Som det har framgått tidigare är demokratier inte immuna mot sådana hot. Även i demokratier riskerar forskningsfält att överges eller styras in i banor som sittande maktavare uppfattar som de politiskt rätta. För att bevara den fria forskningens fulla potential behöver den akademiska friheten få ett starkare laglig skydd. En uppmaning till den svenska regeringen är att stärka det konstitutionella och lagstadgade skyddet för den akademiska friheten. Detta understryks inte minst av juridisk expertis inom AKMR, som är tydliga med att det nuvarande skyddet är alltför vagt formulerat.

Under rådande omständigheter och med tanke på de direkta och indirekta hot som riktas mot den akademiska friheten bör den svenska regeringen uttala sitt oreserverade stöd för skyddet av den akademiska friheten och betona den särskilda vikten av att bevara denna frihet i forskningssamarbete med andra länder.

Föredrag den 4 mars 2025.

1. Akademiernas kommitté för mänskliga rättigheter (AKMR) 2025.
2. V-Dem Institute 2025.
3. Johnson, Dance & Achenbach 2025.
4. Kozlov & Mallapaty 2025.
5. ALLEA 2025.
6. Brax 2024.
7. Ahlbäck Öberg 2023.

R E F E R E N S E R

- AHLBÄCK ÖBERG, SHIRIN 2023. *Om akademisk frihet*, Sveriges universitetslärare och forskare, https://sulf.se/app/uploads/2023/03/Skrift_akademiskfrihet_2023_uppdaterad_27mars_23.pdf, hämtad 26/3 2025.
- Akademiernas kommitté för mänskliga rättigheter (AKMR) 2025. "Uttalande om akademisk frihet", https://www.kva.se/app/uploads/2025/02/AKMRuttalande_akademiskFrihet_2025_02.pdf, hämtad 21/3 2025.
- ALLEA 2025. "European Research Community Joins ALLEA in Standing Up for Academic Freedom and Against Recent U.S. Actions", <https://allea.org/european-research-community-joins-allea-in-standing-up-for-academic-freedom-and-against-recent-u-s-actions/>, hämtad 26/3 2025.
- BRAX, DAVID 2024. *Utsatthet vid svenska universitet och högskolor. En undersökning om trakasserier, hot och våld mot forskare och lärare*, Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- JOHNSON, CAROLYN Y., SCOTT DANCE & JOEL ACHENBACH 2025. "Here are the words putting science in the crosshairs of Trump's orders", *The Washington Post* 4/2, <https://www.washingtonpost.com/science/2025/02/04/national-science-foundation-trump-executive-orders-words>, hämtad 25/3 2025.
- KOZLOV, MAX & SMRITI MALLAPATY 2025. "Exclusive: NIH to terminate hundreds of active research grants", *Nature* 6/3, <https://www.nature.com/articles/d41586-025-00703-1>, hämtad 25/3 2025.
- V-Dem Institute 2025. *25 years of Autocratization. Democracy Trumped?*, Democracy report 2025, https://www.v-dem.net/documents/54/v-dem_dr_2025_lowres_v1.pdf, hämtad 24/3 2025.